

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

KÖNÜL YAŞAR QIZI İSGƏNDƏROVA

DİL FAKÜLTƏLƏRİNİN AŞAĞI KURSLARINDA  
İNGİLİS DİLİNİN ZAMAN FORMALARININ  
FUNKSIONAL TƏDRİSİ

5801.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası  
(ingilis dilinin tədrisi metodikası)

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi  
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2015

İş Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun Təhsil Nəzəriyyəsi şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:                    pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor  
Gülnar Cabbar qızı Hüseynzadə

Rəsmi opponentlər:        pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor  
Dilarə Əbdül qızı İsmayılova

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
Minəvvər Firudin qızı Məmmədova

Aparıcı təşkilat:            Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin  
İngilis dili və onun tədrisi metodikası kafedrası

Müdafiə \_27/11\_ 2015-ci ildə saat \_\_\_\_\_-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat \_\_\_\_\_ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,  
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,  
dosent

Sevda Davud qızı Vahabova

## TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

*Mövzunun aktuallığı.* Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmizin çoxşaxəli beynəlxalq əlaqələri inkişaf etməkdədir. Son zamanlar Azərbaycanın təhsil sistemində baş verən keyfiyyət xarakterli islahatlar təhsilin strukturu və məzmununa ciddi şəkildə təsir edir. Təhsilin informasiyalaşdırılması sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilmişdir. Keçirilən dinamik xarakterli dəyişikliklər sistemində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən ali təhsil tədrisən qabaqcıl Avropa və dünya təcrübəsinə inteqrasiya edir. Təhsildə baş verən dəyişikliklər xarici dilin tədrisinə də təsir etməkdədir. Yeni metodlar və onların tətbiqi, ingilis dilinə tələbələrin mükəmməl şəkildə yiyələnməsi, bu dili yüksək səviyyədə tədris etmələri xarici dil müəllimlərinin qarşısında duran önəmli vəzifələrdəndir. Dilin mənimsənilməsində, xüsusilə də xarici dilin öyrənilməsində ünsiyyətin rolu əvəzsizdir.<sup>1</sup> Funksional təlim üsulları məhz ingilis dilinin tədrisində çağdaş dünyamızın önəm verdiyi təlim üsullarındandır. Xarici dil dərslərində qrup, cüt şəkilli işlərin təşkili, proyektorlardan istifadə, slaydlarla təqdimat, diskussiyalar, İKT-dən istifadə, rollu oyunlar, debatlar bir daha sübut edir ki, yeniliklər və texnologiyanın inkişafı xarici dilin öyrənilməsinə olan marağı artırır. J. Skrivener əsərində qeyd edir: “Dərs prosesində müəllimin tələbələrini fəal və yaradıcı olmağa səsləyən, öyrənməni reallaşdırmaq üçün yardımçı, eyni zamanda, onların hüquq və vəzifələrini qoruyan bir şəxs qismində olması vacib amillərdəndir”.<sup>2</sup> S.Sornberi müəllimi öz əsərində “gəzən lüğət” kimi təsvir edir.<sup>3</sup> Tədrisin maraqlı və fəal keçməsi üçün problemli təlim konsepsiyasını həyata keçirmək vacib proses hesab olunur. Xüsusilə də, təlimin belə səmərəli üsullarla aparılması dil öyrənilməsi prosesində daha effektiv nəticələr verir. Bu konsepsiyaya görə dərs birtərəfli şəkildə başa düşülən və qiymətləndirilən hafizə qanunları ilə deyil, mürəkkəb, çoxcəhətli təfəkkür prosesinin özünün qanunları ilə qurulur. Qloballaşma dövrünün əsas tələblərindən biri dünyada aparıcı rola malik olan dillərin, ilk növbədə, ingilis dilinin kommunikasiya vasitəsi kimi mənimsənilməsidir. İxtisas dilindən adekvat şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin tələbələrdə inkişaf etdirilməsi məqsədilə dil fakültələrində

---

<sup>1</sup>Гивенталь И.А. Как это сказать по английски? М.: Флинта: Наука, 2006, с. 6.

<sup>2</sup>Scrivener J. Learning teaching. Malaysia: Macmillan, 2005, p. 19

<sup>3</sup>Thornbury S. How to teach grammar. Malaysia: Pearson education limited, 2008, p. 81.

tədris prosesinin kommunikativ yönümlü təşkil edilməsinin vacibliyi danılmazdır. Lakin qeyd edilməlidir ki, dil fakültələrində tədris əksər hallarda, ənənəvi olaraq dilin ayrı-ayrı aspektlərinin mənimsənilməsi istiqamətində qurulur. Dilin aspektləri olan fonetika, leksika, qrammatika çox vaxt biri-birindən təcrid edilmiş şəkildə tədris edilir. Qrammatikanın tədrisinə gəldikdə, burada son zamanlar ciddi dəyişikliklər baş verdiyini, qrammatikanın tədrisinin strukturu, məzmunu, istifadə edilən metod və üsulların, keyfiyyət xarakterli dəyişikliklərin tətbiq edilməsini qeyd etmək lazımdır. Lakin onu da təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, dil fakültələri məzunlarının qrammatik səriştəsi hələ də qoyulan tələblərə cavab vermir. Bu da qrammatikanın tədrisinin, xüsusilə də azərbaycanlı tələbələr üçün çətinlik törədən ingilis dilinin zaman formalarının funksional, kommunikativ yönümlü tədrisinin aktual, hələ də həllini tapmamış, tədqiqinə ehtiyac duyulan problemlərdən biri olduğunu deməyə şərtləndirir. Kommunikasiya dili mənimsəməyə, ona sahiblənməyə açılan böyük imkandır. Öyrəncilər daha çox yazmaq və oxumaqla məşğul olduqlarından bu fəaliyyətləri daha yaxşı bildikləri, ondan daha çox istifadə etdikləri halda, cəmiyyətdə ünsiyyətə daxilolma prosesi aşağı səviyyədə olur. Kommunikasiya xarici dildən istifadəni maksimum həddə çatdırır. Kommunikasiya diqqəti mövzuya yönəltməklə zaman formalarının işlədilmə qaydalarını da ünsiyyətə tətbiq etmiş olur. Kommunikativ tədrisdə xarici dil ünsiyyətdə olmaqla öyrənilir, qrammatika daha qısa və konkret təqdim olunur, əməkdaşlığa geniş yer ayrılır. Bunun üçün öyrəncilərlə dil istifadəçiləri arasında ünsiyyətə şəraitin yaradılması əlverişli hesab edilir.

V.Ayers müəllimi belə təsvir edir: “Müəllim körpü tikən bir “arxitektör” olmalı və tələbələri ilə birgə dünyaya çıxışı tapmalıdır”.<sup>1</sup>Müəllim tələbələri həqiqi kommunikasiyada olmağa şərait yaratmalı, onların bildiklərini çəkinmədən söyləmələrinə imkan verməli, etdikləri səhvləri səbirlə qarşılamalı, dəqiq və səlis olmaq bacarığını inkişaf etdirməyə yardımçı olmalı, hər dörd (dinləmə, oxu, yazı, nitq) fəaliyyətdən istifadə etməli, qrammatik qaydalara maraq göstərmələrinə istiqamətləndirməlidir.

*Tədqiqatın obyektı.* Dissertasiyanın obyektı ali ixtisas məktəblərinin aşağı kurslarında ingilis dilinin zaman formalarının funksional təlimi prosesinin tədqiqidir.

---

<sup>1</sup>Ayers W. To teach: The journey of a teacher. New York: Teachers college press, 2001, p. 77.

*Tədqiqatın predmeti.* İngilis dilinin zaman formalarının funksional təlimi prosesində ingilis dili fakültəsində təhsil alan aşağı kurs tələbələrinin rolunun müəyyənləşdirilməsidir.

*Tədqiqatın məqsədi.* Dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələrinə ingilis dilinin zaman formalarının funksional təliminin uğurla həyata keçirilməsi üçün vacib olan amilləri müəyyənləşdirib, dövrün tələblərinə cavab verən, tələbələrin maraq, ehtiyac və tələbatları üzərində qurulan, səmərəli təlim sistemini işləyib hazırlamaqdır.

Tədqiqatın qarşısında duran *vəzifələr* aşağıdakılardır:

1. dil fakültələrinin aşağı kurslarında istifadə edilən dərslik və dərs vəsaitlərinin ingilis dilinin zaman formalarının azərbaycanlı tələbələrə funksional tədrisi və kommunikativ yanaşmanın tələblərini əks etdirmək baxımından təhlil edilməsi;

2. ingilis dilinin zaman formalarının funksional təlimi baxımından funksional-yönlü, kommunikativ məzmunlu tapşırıq və çalışmalara tədris prosesində kifayət qədər yer verilməməsinin səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi;

3. azərbaycanlı tələbələrin ingilis dilinin zaman formalarının təlimi prosesində rast gəldikləri problem və çətinliklərin müəyyənləşdirilməsi;

4. qrammatikanın, o cümlədən ingilis dilinin zaman formalarının tədrisi mövzusu ilə bağlı metodika və dilçilik sahəsində yazılan nəzəri ədəbiyyatların təhlili;

5. dil fakültələrinin aşağı kurslarında istifadə edilən dərslik və dərs vəsaitlərinin ingilis dilinin zaman formalarının təlimi mövzusu baxımından metodik təhlili;

6. ingilis dilinin qrammatikasının, xüsusilə də zaman formalarının azərbaycanlı tələbələrə təlimi prosesinin müşahidə edilməsi;

7. mövcud dərslik və dərs vəsaitlərində ingilis dilinin zaman formalarının təlimi məqsədilə verilən tapşırıq və çalışmaların metodiki təhlili.

*Tədqiqatın metod və üsulları.* Tədqiqat zamanı aşağıdakı metod və üsullardan istifadə olunmuşdur: müşahidə, riyazi-statistik, nəzəri təhlil, pedaqoji eksperiment, nəticələrin kəmiyyət və keyfiyyət təhlili və s.

*Tədqiqatın fərziyyəsi.* Dərs prosesində problemin qoyuluşu, təfəkkürün fəallaşması, tələbələrin fəallığı, informasiyanın toplanılması, öyrədici mühitin yaradılması, işlərin qrup, individual, cütlük şəklində təşkil edilməsi vacib amillərdəndir. İngilis dilinin zaman formalarının funksional təliminə yönəlmiş iş məqsədyönlü, sistemli şəkildə təşkil edilməklə, autentik, dövrün tələblərinə cavab verən, tələbələrin yaş və milli mənsubiyyətini

nəzərə alan materiallarla tələbələrin xarici dildən adekvat şəkildə istifadə etmələrinə nail olmaq mümkündür.

*Müəfiyyə təqdim olunan əsas müddəalar aşağıdakılardır:*

1. müasir dövrdə tədris edilən xarici dillərin tədrisi, xüsusilə də ingilis dili təliminin ən səmərəli yollarının müəyyən edilməsini təmin edən, təlimin bütün mərhələləri üçün məqbul hesab edilən, mövcud təlim metod və üsulların müsbət təcrübəsini nəzərə alan, onlardan yaradıcı şəkildə faydalanan, daha geniş imkanlara malik olan kommunikativ təlimdir;

2. xarici dili, o cümlədən ingilis dilini tədris edən müəllimin əsas vəzifəsi dilin mənimsənilməsi üçün səmərəli olan müsbət təlim şəraitinin yaradılması, təlim prosesinin tələbələrin yaş, intellektual səviyyələrini nəzərə almaqla təşkil edilməsi, müxtəlif təlim strategiyalarından istifadə etməklə tələbələrin müxtəlif mövzular ətrafında qurulmuş ünsiyyət prosesinə aktiv və təşəbbüskar iştirakçılar qismində təmin edilməsindən ibarətdir;

3. kommunikativ konteksti həlledici amil kimi qəbul edən kommunikativ təlim fonetik, leksik, və qrammatik materialların mənimsənilməsi səviyyəsini onların ünsiyyət üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğu baxımından qiymətləndirir.

*Tədqiqatın elmi yeniliyi.* Dil fakültələrində keçirilən ingilis dili dərslərində ingilis dilinin zaman formalarının funksional təliminin səmərəli tətbiqinə imkan verən əsas amillərin tədqiq edilməsi və sistemləşdirilməsidir. Funksional yönümlü təlim öyrəncilərin təlim prosesinə cəlb edilməsini təmin edir. İngilis dilinin zaman formalarının funksional təliminə yönəldilmiş mətnlər, çalışma və tapşırıqlar tələbələrin kommunikativ fəaliyyəti prosesində fəal iştirakçı qismində cəlb edilməsini, mənimsənilmiş qrammatik strukturların yaradıcı şəkildə istifadə edilməsini təmin edə bilər. Beləliklə, tədqiqat işində müəyyən edilmişdir ki, müxtəlif təlim strategiyalarından, həmçinin onların sintezindən istifadə etməklə, düzgün qurulmuş psixoloji mühitdə, tələbələri müxtəlif mövzular ətrafında ünsiyyət prosesində aktiv iştirakçı qismində görmək mümkündür. Kommunikativ təlim tələbələri fəal və yaradıcı etməklə yanaşı, onların qrammatik bilikləri mənimsəməklə savadlı nitqə yiyələnmələrinə və xarici dildən adekvat şəkildə istifadə etmələrinə şərait yaradan yeganə təlim üsuludur. Kommunikativ təlimdə qrammatik biliklər yorucu deyil, əksinə, maraq doğuran, həvəsləndirici olmaqla səmərəli şəkildə tədris edilir.

*Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti* ondan ibarətdir ki, azərbaycanlı tələbələrə ingilis dilinin zaman formalarının funksional yönümlü təliminin uğurla həyata keçirilməsi üçün vacib olan məsələlər öz həllini tapmışdır. Tədqiqat işi

ingilis dilinin zaman formalarının kommunikativ təlimini həyata keçirməklə qrammatikanın azərbaycanlı tələbələrə tədrisini müasir tələblər baxımından zənginləşdirir, interaktiv metodların tətbiqinə istiqamətləndirir, azərbaycanlı tələbələrin rast gəldikləri problem və çətinlikləri nəzərə alaraq, interferensiya hallarının qarşısını ala biləcək yeni dərslərlərin yaranmasına zəmin yaradır.

*Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti.* İngilis dilini öyrənən şəxslər tədris edilən dildən fikir, ideya, informasiya mübadiləsi üçün istifadə etmək qabiliyyətinə malik olmadıqları halda, nəzəri lingvistik biliklərin mənimsənilməsi heç bir əhəmiyyət kəsb etmir.<sup>1</sup> Bu səbəbdən mənimsənilmiş nəzəri biliklərin praktikaya tətbiq etmək qabiliyyətinin tələbələrdə inkişaf etdirilməsi olduqca vacibdir. Tədqiqatda təklif edilən metodik konsepsiya dil fakültələrində ingilis dilinin tədrisi prosesində istifadə oluna bilər.

*Dissertasiya işinin aprobasiyası.* Tədqiqatın nəticələri müntəzəm olaraq Respublika və xarici nəşriyyatlarda çap edilmiş məqalələrdə, Respublikada keçirilən konfranslarda edilən məruzələrdə öz əksini tapmışdır.

*Dissertasiya işinin strukturu:* dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

## TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

*Girişdə* mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsədi və vəzifələri, metodoloji əsasları, metodları, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti göstərilir, müdafiəyə təqdim olunan müddəalar, tədqiqatın aprobasiyası və strukturu şərh edilir.

Dissertasiyanın I fəslı *“İngilis dilinin zaman formalarının aşağı kurslarda tədrisinin nəzəri əsasları”* adlanır. Bu fəsil iki yarım-fəsildən ibarətdir. I yarım-fəsildə *“İngilis dilinin zaman formalarının azərbaycanlı tələbələrə tədrisinin lingvistik əsasları”* şərh edilir.

Dissertasiyada göstərilir ki, ingilis və Azərbaycan dilləri ayrı-ayrı dil ailələrinə aid olduqlarından, onlar tam fərqli qrammatik qaydalara malikdir və feilin zaman kateqoriyası hər iki dildə fərqli quruluşlara mənsubdur. Bu fəsildə Azərbaycan və ingilis dilində mövcud olan zaman formaları geniş və aydın şəkildə izah edilərək onların oxşar və fərqli cəhətləri üzə çıxarılmışdır.

---

<sup>1</sup>Гусейнзаде Г.Д. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001, с. 7.

Birinci yarımfəsildə azərbaycanlı tələbələrin ingilis dilinin zaman formalarının tədrisi prosesində rast gəldikləri çətinlik və problemlər araşdırılmış və onları aradan qaldıra biləcək təkliflər öz əksini tapmışdır. Həmçinin Amerikan ingilis və Britaniya ingilis dillərində zaman formalarının işlədilməsində ortaya çıxan bəzi fərqli məqamlar tədqiqat işində təhlil edilmiş və misallarla göstərilmişdir. Məsələn, Britaniya ingilis dilində “to have” feili indiki davamedici zaman formasında işlənərkən iki mənə kəsb edə bilər. Belə ki, birinci mənə məşğuliyyət kimi təqdim olunur: “I am having a bath.” Bu daha dinamik, mütəmadi hesab olunur. Bu baxımdan Amerika ingilis dilində: “I am taking a bath” variantına daha çox üstünlük verilir. İkinci sahiblənmə mənasında “to have” feili, indiki davamedici zamanda daha çox gələcək mənasını özündə kəsb edir: “I am having a cold, I am having a new coat”. Müəyyən hissələrin ifadəsində bu zaman formasından cümləyə xüsusi effekt vermək məqsədilə istifadə olunur: 1) mimika – “I am smelling drinks”. 2) inkişaf edən vəziyyətlərdə - “I am not seeing very well these days”. 3) əvvəlcədən planlaşdırılmış hərəkətləri göstərmək üçün: “I am thinking of leaving for London tonight”. Qeyd etdiyimiz cümlələr daha çox indiki qeyri-müəyyən zamanla ifadə olunur, lakin cümlələri qabarıq ifadə etmək istərkən bu vəziyyətlərdə indiki davamedici zamandan istifadə olunur.

Adətən, azərbaycanlı tələbələr keçmiş qeyri-müəyyən zamanla indiki bitmiş zaman arasındakı fərqi aydınlaşdırmaqda çətinlik çəkirlər. Keçmiş qeyri-müəyyən zaman keçmişdə müəyyən vaxtda baş verən hərəkətin bitdiyini, indiki bitmiş zaman isə keçmişdə başlayan hərəkətin indiyə qədər davam edib gəldiyini bildirir: “The nineteenth century saw many technological advances, such as the camera and the electric light bulb. There have been many technological advances in recent years, the most important being the spread of the internet”.<sup>1</sup> Qeyd etmək lazımdır ki, indiki bitmiş zamanın işlədilməsində keçmişdə başlayan hərəkət indiyə əlaqəsini itirmir: “I have thought of death, have wished for it... Yet, if death be in this cup, I bid thee think again, ere thou beholdest me quaff it See! It is even now at my lips.”<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup>Mann M., Taylore S.K. Destination C1 and C2: Grammar and Vocabulary. Oxford: Macmillan, 2008, p. 22.

<sup>2</sup>Hawthorne N., The Scarlet letter. New York: Barnes and Noble Classics, 2003, p. 280.

Dissertasiyada belə qənaətə gəlinir ki, adətən, azərbaycanlı tələbələr keçmiş davamedici zamanla indiki davam edib bitən zamanı qarışıq salırlar. Onları cümlələrə tətbiq etməkdə çətinlik çəkirlər.

Azərbaycan dilində uzaq keçmiş ingilis dilindəki keçmiş davam edib bitən zaman formasına uyğun gəlir: “Biz ora gələndə artıq saatlar idi ki, o, gözünü yerə zilləmişdi”.<sup>1</sup>

İngilis dilinin keçmiş zamanlarından bəhs edərkən “used to” mövzusunda toxunmamaq mümkün deyildir. Artıq danışıda daha çox istifadə olunan bu birləşmə keçmişdə daima təkrarlanan, müəyyən müddət adətə çevrilən, lakin indi artıq yerinə yetirilməyən hal və ya hərəkəti qeyd etmək üçün işlədilir: “I used to dance when I was a child”. Dissertasiyada göstərilir ki, azərbaycanlı tələbələr vaxt bildirən sözlərdən sonra gələcək zaman formalarının işlədilməsində çətinlik çəkirlər: “I’ll give you money when you start working harder! I’ll give you money once you are bringing in two new customers a week”.

Tələbələr bu zaman formasının praktik tətbiqində bəzi çətinliklərlə rastlaşırlar və adətən, aşağıdakı kimi səhvlərə yol verirlər; bəzən heç uyğun gəlmədiyi halda hal-vəziyyət bildirən feilləri gələcək davamedici zamanda təqdim edirlər: “I shall be being a doctor”. Azərbaycanlı tələbələr bəzən – “I will be coming” cümləsinin yerinə “I will becoming” cümləsini təqdim edirlər. Bəzən indiki qeyri-müəyyən zaman forması, keçmişdə baş verən hadisəni danışarkən onu daha səmimi və dramatik etmək üçün işlədilir: “Last Friday, right? I arrive at the house and knock on the door”.<sup>2</sup> Azərbaycanlı tələbələr üçün problem ola biləcək digər məqamlar tədqiqat işində təhlil edilir. Məsələn, Britaniya ingilisləri birinci şəxsin tək və cəmini “shall” ilə işlətmələrinə baxmayaraq, onlar bu zaman formasında “shall” in inkar variantını demək olar ki işlətmirlər: “I shall be taking the child to the doctor at nine, so I can not meet you”. “Shall”, həmçinin danışanın hərəkətində qəti, məsuliyyətli olduğunu göstərmək üçün işlədilir: “I shall do it tomorrow, inshallah!”<sup>3</sup>

Şotland, İrland və amerikalılar, ümumiyyətlə, bu zaman formasını “will” ilə işlədilməsinə üstünlük verirlər.

---

<sup>1</sup>Azərbaycan Şifahi xalq ədəbiyyatı antologiyası., төрт. ed. B.Abdulla; red.: Ə.Quliyev, İ. Abbaslı. Bakı: Çarşıoğlu, 2004, s. 425.

<sup>2</sup>Harmer J. How to teach English. Malaysia: Longman, 2004, p. 40.

<sup>3</sup>Louis de B. Captain Corellis’ Mandolin. UK: Vintage, 1995, p. 87.

Zaman formaları emfatik, yəni ifadəli deyiliş qaydalarına malikdir. Bunlara emfatik zaman formaları da deyirlər. Söz və cümlələrin emfatik deyilişi, ziddiyyət, təəccüb, ısrarlıq bildirmək üçün istifadə olunur və vurğu, intonasiyaya bağlı olur. Daha çox indiki qeyri-müəyyən zaman və keçmiş qeyri-müəyyən zamanlar emfatik formada işlənir. Çünki onlar yeganə zaman formalarıdır ki, köməkçi feil olmadan bu zamanlarda cümlə qurmaq mümkündür: “The tablets do make some people feel giddy”.

Zaman formaları hər iki dildə vacib, çətin, dolğun bir mövzudur. Xüsusilə də, ingilis dilində 16 zaman formaları barədə saysız hesabsız fikir söyləmək olar. Zaman keçdikcə hər bir şeydə dəyişiklik olduğu kimi elmdə, dilçilikdə, qrammatikada və əlbəttə ki, zaman formalarında da dəyişikliklər olur. Tarixən dəyişən, formalaşan, bəzən sıradan çıxan, bəzən yeniləşən dil ünsürləri özünün vacib keyfiyyətlərini hər zaman qorumaqdadır.

Birinci fəslin ikinci yarım fəsli: *“İngilis dili zaman formalarının aşağı kurs tələbələrinə öyrədilməsinin psixoloji əsasları”* adlanır. Bu yarım fəsildə göstərilir ki, müəllim tələbə münasibətləri və tələbələrin özləri arasında yaranan təmas birgə fəaliyyəti həyata keçirmək məqsədi daşıyır. Psixoloji şəraitin düzgün qurulması dərsin mənimsənilməsində və avtomatlaşmış şəkil almasında ən vacib rol oynayır. Müəllimin dərsin hazırlığına az əmək sərf etməsi, tələbələrin zəif bilik qazanmalarına gətirib çıxarır.<sup>1</sup> Bu bölmədə ünsiyyət, diqqət, bacarıq, vərdiş və yaddaş kimi vacib amillərin dərş prosesinin təşkilində zəruri rol oynadıqları göstərilir. Ünsiyyət insanlar arasında birgə fəaliyyət tələbatından doğan təmasın çoxplanlı inkişaf prosesidir. Ünsiyyət zamanı həyata keçirilən informasiya mübadiləsində iki tərəf iştirak edir, informasiyanı verən – kommunikator, informasiyanı qəbul edən – resipient adlanır. Bu psixi proseslər müəllim tələbə münasibətlərində də özünü göstərir.

Təlim psixologiyası pedaqoji psixologiyanın ən mühüm sahələrindən birini təşkil edir. Gənc nəsə hər bir elmin əsasları haqqında dərin və möhkəm biliklər vermək, onlarda həmin biliklərdən istifadə edə bilmək, onların təcrübəyə tətbiq etmək bacarığının yaradılması müasir dövrün ən ciddi tələbləri kimi qarşıda durur. Bu məqsədlə əqidənin formalaşdırılmasını təmin edən materialın seçilməsi diqqət mərkəzində durmalıdır. Tələbənin yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla elə etmək lazımdır ki, onun dərşə marağı heçə enməsin və yeni material onun üçün çətinlik törətməsin.

---

<sup>1</sup>Водопьянова Н.Е., Старченкова Н.Е. Синдром выгорания: Диагностика и Профилактика. М.: Питер, 2008, с.146.

Zaman formalarına aid verilmiş çətin tapşırıqlardan əvvəl, hər kəsin işə cəlb olunması məqsədilə stressin aradan qaldırılması üçün müəllim bəzi üsullara əl ata bilər. Çətin tapşırıqların həlli arasında, tələbələrə ruhlandırmaq məqsədilə, bəzi dəyişikliklər edilməsi vacib hesab edilir. Bu dərsin sadəcə beş dəqiqəsini aparacaq və onları yenidən işləmək həvəsilə canlandıracaq. Psixoloqların fikrincə, ruh və bədən bir-biri ilə sıx bağlı olub əqlin yaranmasını təşkil edirlər. E.Jensen öz əsərində qeyd edir: “Biz yaxşı əhval ruhiyyədə olanda məlumatı daha yaxşı qavrayır və ifadə edə bilirik”.<sup>1</sup> Bədəni hərəkətə gətirmək, ruhu hərəkətləndirməkdir. Zaman formalarının təqdimatında da, müəllim, marağı olmayan dinləyici qarşısında heç bir fayda verməyən monoloqundan əl çəkərək tələbənin mənafeyini, arzu və istəklərini, bacarıq və qabiliyyətlərini nəzərə almalı, ona yaşamaq bacarıqları aşılamalı, müasir cəmiyyətdə öz yerini tapmaqda yardımçı olmalı, tələbələrə hazır “resept” vermədən bilikləri, həyatı bacarıqları sərbəst əldə etməyin yollarını öyrənməyə üstünlük verməlidir. Deyilənləri əldə etməyin ən optimal yolu təlimin interaktiv üsullarından keçir. Bu üsullarla müəllim tələbənin ürəyinə yol tapa, məqsədinə nail ola bilər. Avropa filosoflarından biri yazır ki, müəllim aynadır, tələbə ona baxıb özünü düzəldir və həmişə müəllimini öyrənir.<sup>2</sup> Artıq toplanmış təcrübələr təsdiq edir ki, tələbələr fəal təlim üsullarını onların istəklərinə uyğun olan, bilik, münasibət və vərdişlərin əldə edilməsinin cəlbədicisi yolu olduğunu etiraf edirlər. Lakin bunun üçün ali məktəbdə psixoloji mühit dəyişməli, yeni tələbə-müəllim münasibətləri yaradılmalıdır. Müəllim tələbələrə əsas fərd, şəxsiyyət kimi qəbul etməli, onlara hörmətlə yanaşmalı, etibar etməlidir, onların çox şeyə qadir olduqlarına özlərində inam yaratmalı, özlərinə hörmət hissi aşılamalıdır. Məhz bu yolla müəllim də tələbənin hörmətini qazanar, onların etibar etdikləri, inandıqları şəxsiyyət səviyyəsinə yüksələ bilər.

Dissertasiyanın ikinci fəslı *“İxtisası ingilis dili olan ali məktəb tələbələrinə bu dilin zaman formalarının funksional tədrisinin səmərəli yolları”* adlanır. Fəslin birinci yarımfəslı *“Zaman formalarının tədrisinə interaktiv yanaşma”* adlanır.

Azərbaycan Dillər Universitetində aparılan araşdırmalara əsasən qeyd etmək istərdik ki, qrammatikanın tədrisi müxtəlif illərdə müxtəlif adlarla və fərqli şəkillərdə həyata keçirilmiş və hal-hazırda həyata keçirilməkdədir.

---

<sup>1</sup>Jensen E. The learning brain. San Diego, CA: Turning Point Publishing, 1995, p. 38.

<sup>2</sup>Nəzirli Ş. Qoridən gələn qatar. Bakı: Şərq-Qərb, 2011, s. 88.

Belə ki, 2009-cu ilə qədər I və II kurslarda tədris edilən qrammatika “praktik qrammatika” adlanırdı. Ənənəvi olaraq qrammatikanın tədrisi tələbələrə nəzəri biliklərin təqdim edilməsi, qaydaların tələbələr tərəfindən mənimsənilməsi və çalışmaların yerinə yetirilməsi formasında həyata keçirilirdi. Təsadüfi deyildir ki, J.Skrivener “Learning Teaching” əsərində də qeyd edir: “SSRİ-də bir çox şəhərlərdə ingilis dili dərslərini müşahidə edərkən yalnız qrammatika-tərcümə metodu ilə rastlaşmışdım”.<sup>1</sup>

İngilis dilinin qrammatikası kafedrasında 2004-cü ildə tərtib edilmiş proqram “İngilis dilinin praktik qrammatikası” adlanır. Proqramda praktik qrammatikanın tədrisində məqsəd dilin qrammatik quruluşunu tələbələrə öyrətmək, onlara şifahi və yazılı nitq üzrə bilik vermək, bacarıq və vərdişlər aşılamaqdan ibarət olduğu qeyd edilir. Ədəbiyyatlar isə əsasən 70-80-ci illərə istinad edir.

Digər proqram 2006-cı ildə nəşr edilmiş bakalavr hazırlığı üçün “İngilis dilinin praktik qrammatikası” fənnindən olan proqramdır. Hər iki proqramda müəyyən xırdalıqları nəzərə almasaq, zaman formalarının tədrisində edilən təkliflər demək olar ki, eynidir. Ədəbiyyat siyahısında demək olar ki, eyni ədəbiyyatlara müraciət edilmişdir.

Hal-hazırda isə kafedrada 2011-ci ildə nəşr edilmiş “İngilis dilinin kommunikativ qrammatikası” adlı proqramdan istifadə edilir.<sup>2</sup> Adından göründüyü kimi proqramın məqsədi xarici dilin qrammatikasını kommunikativ istiqamətdə öyrətməkdir. Proqramda qeyd olunur ki, tələbələr bir çox hallarda ingilislərin özlərindən belə yaxşı bilirlər ki, keçmişə nəzərən gələcək davamedici zamandan hansı hallarda istifadə olunur. Amma iş onların tətbiqinə gəldikdə tələbələr əsl problemlə üzləşirlər. Belə ki, tələbələrımız dilini öyrəndikləri xarici vətəndaşlarla ünsiyyətdə çətinlik çəkirlər. Proqramda həmçinin qeyd olunur ki, ənənəvi qrammatikanın tədrisində forma ön plana çəkilirdisə, kommunikativ qrammatikanın tədrisində məna və işlənmə hallarına önəm verilir. Praktik qrammatikanın tədrisində müəllim hər bir materialı geniş şəkildə izah edir, dərsi tam şəkildə tələbələrə danışır, onların suallarını cavablandırır, digər dərstdə söylədiklərini tələbələrdən tələb edir və qaydalar yazı fəaliyyətindən istifadə etməklə tapşırıqlarla möhkəmləndirilirdisə, kommunikativ qrammatikanın tədrisində tələbələrə sərbəstlik verilir, müəllim onlara qrammatik qaydaların ünsiyyətə

---

<sup>1</sup>Scrivener J. Learning Teaching.Malaysia: Macmillan, 2005, p. 160.

<sup>2</sup> Cəfərova L. İngilis dilinin kommunikativ qrammatikası fənnindən ali təhsilin bakalavr hazırlığı üçün proqram. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 38 s.

daha çox tətbiq olunması üçün şərait yaradır və canlı danışiq dilində tətbiqini əsas götürür. Kommunikativ qrammatikanın tədrisi qaydaları mexaniki surətdə əzbərlətmək məqsədi daşımır. Onun əsas məqsədi tələbələri öyrəndikləri qaydaları ünsiyyət zamanı savadlı şəkildə tətbiq etməyə yönəltməkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illər ərzində kommunikativ qrammatikanın tədrisi ilə bağlı bir neçə ədəbiyyat nəşr edilmişdir. Bu ədəbiyyatlardan D.Yunusovun “A Guide to English Grammar”;<sup>1</sup> D.Yunusov və M.Məmmədovanın birgə yazdıqları “İngilis dilinin qrammatikası”;<sup>2</sup> L.Cəfərova, A. Hüseynov, M.Mirzəyeva, S.Mustafayeva, birgə yazdıqları “English Grambridge”<sup>3</sup> dərsliklərini göstərmək olar. Dərsliklərdə göstərilən tapşırıq və çalışmaları kommunikativ yanaşmanın tələblərini əks etdirdiyindən zaman formalarının funksional yönümlü tədrisinə geniş imkan yaradır. Bu fəsilə nitq, dinləmə, oxu və yazı fəaliyyətlərindən geniş danışılaraq hər birinin təqdimatı və tətbiqi misallarla göstərilir. Tələbələr arasında sorğu apardıqda dinləmə, nitq, oxu, və yazı bacarıqlarından hansının daha çətin olduğunu aydınlaşdırdıqda məlum olur ki, nitq onlar üçün digərlərindən daha çətinidir. Bunun iki səbəbi var; birincisi, digərlərindən fərqli ünsiyyət real vaxtda olur və adətən, ünsiyyətdə olduğumuz adam sonra bizim nə söyləyəcəyimizi gözləyir. İkincisi, danışarkən deyəcəklərimizi əzbərləyə və ya redaktə edə bilmərik. Təcrübələr sübut edir ki, qarşılıqlı ünsiyyət xarici dildə nitq bacarığını inkişaf etdirir. Deməli, tələbələr dərs prosesində daha çox ünsiyyətdə olmalıdırlar. Digər dildə ünsiyyətdə olarkən həmsöhbətimizin bizi anlaması üçün çox diqqətli olmalıyıq, xüsusilə də, başlanğıc və orta səviyyədə oxuyan öyrəncilərə aiddir. Danışılan tələffüzün məhsuludur, tələffüz isə bir kəsin ifadə etdikləridir. Dərsdə “informasiya boşluğu”, “Jigsaw oyun-tapmaca” növü, “Tango oturuşu”, rollu oyunlar və bu kimi fəaliyyətlər tələbələri ünsiyyətə istiqamətləndirir. Kommunikativ yanaşma ilə təşkil olunmuş işdə tələbələr müəllimdən – informasiya mənbəyindən asılı olmurlar, onlar fəal şəkildə özləri araşdırma aparmaqla öyrənirlər, müəllim sadəcə yardımçı, istiqamətləndiricidir.

Dilin quruluş sistemini öyrənən qrammatika həm ingilis dilində, həm də Azərbaycan dilində yüksək səviyyədə inkişaf etməsinə, bu sahəyə çoxlu

---

<sup>1</sup>Yunusov D. A Guide to English Grammar. Bakı: Mütərcim, 2006, 282 p.

<sup>2</sup>Yunusov D., Məmmədova M. İngilis dilinin qrammatikası. İngilis dilini orta və ali səviyyədə öyrənənlər üçün. Bakı: Adiloğlu, 2011, 450 s.

<sup>3</sup>Jafarova L., Hüseynov A., Mirzəyeva M., Mustafayeva S. English Grambridge. Bakı: Science and Education, 2011, 324 p.

dərslik, dərs vəsaiti və monoqrafiyalar həsr edilməsinə baxmayaraq, ingilis dili qrammatikasının azərbaycanlı tələbələrə yeni tədris metodları ilə təqdimatı lazımi səviyyədə öyrənilməmişdir. Bu baxımdan qrammatikanın tədrisi dil öyrənilməsi prosesində ən vacib mərhələlərdən hesab olunur. Qrammatik materialın təqdimatı elə bir mərhələdir ki, tələbələr yeni qaydalar, forma və mənalara, onların istifadə qaydaları ilə tanış olurlar. Təqdimat aydın, dili sadə olmalı, tələbələrin onu qavramasında çətinlik törətməməlidir. Həmçinin effektiv, canlı və maraqlı olmalıdır ki, tələbələr dərsə cəlb olunsun və bu prosesdə iştirak etsinlər, çünki yeni biliklərin yaddaşlara həkk olunması prosesində aydın təqdimatın böyük rolu vardır. İngilis dilini danışmaq üçün müəllim müxtəlif texniki vasitələrdən, real situasiyalardan istifadə etməlidir. B.Şamfer 200 saatdan artıq bir proqram tərtib edərək tələbələri qeyd olunan 4 vərdişlə birgə işləməyə cəlb edir.<sup>1</sup> Dərs zamanı oyunlardan, simulyasiyalardan istifadə etməklə, tələbələr arasında maraqlı ünsiyyət yaratmaq olar. Rollu oyunlar tələbələrin yaradıcı təxəyyülünü inkişaf etdirməklə yanaşı, ünsiyyət vərdişləri, həmçinin mövzunun asan dərk edilməsinə kömək edən emosional təəssürat yaradır. Bu oyunlar dərsdə yeksənəqliyi aradan qaldırır və onun canlı və maraqlı keçməsinə imkan verir. Tələbələrə öz hisslərini anlamaqda və mənfi fikirlərdən azad olmaqda yardımçı olmaqla biz onların təhsilə olan maraqlarını maksimum dərəcəyə çatdırmış olarıq, həmçinin onların fərdi bacarıqları üzə çıxmış olar”.<sup>2</sup> Dil öyrənənlər yalnız sözləri, qrammatikanı, tələffüzü öyrənmirlər, onlar iş birlikləri qurarkən, qeyri-formal məclislərdə iştirak edərkən, lətifə söyləyərkən, mağazadan nə isə alarkən necə kommunikasiya yaradırlarsa, ingilis dilində də ünsiyyəti, ayrı-ayrı janrlarda uyğun formada qurmalıdırlar. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, insan xeyirxah ünsiyyətə meyillidir. Ekstensiv dinləmə tələbələrə qrammatikanı, lüğəti və daha artıq şeyi mənimsəməkdə yardımçı olmaqla yanaşı, onları daha səlis oxuculara çevirir. Bu dinləmə prosesində müəllim tələbələrə nəyi dinləyəcəklərini seçmək üçün geniş imkanlar yaradır və bu da tələbələrin dil öyrənməsi prosesində dramatik effektlər üzə çıxarır. Dinləmə ilə yanaşı, eyni zamanda oxu prosesini də həyata keçirmək daha effektiv nəticələr göstərir. Oxunan və artıq dərk edilən materialı dinləyərkən tələbələr onu

---

<sup>1</sup>Schamper B. A. Understanding and Using English Grammar: Teacher's Guide, Edinburg: Longman, 2001, 248 p.

<sup>2</sup>Tomlinson C. A., Demirsky S. A. Leadership for differentiating schools and classrooms. USA: va-Association for Supervision and Curriculum Development, 2000, p. 99

tam qavrayır və düzgün tələffüz yollarına yiyələnirlər. Oxu fəaliyyətini interaktiv modellərin istifadəsi ilə reallaşdırmaq daha məqsədə uyğun hesab olunur. İnteraktiv modellər dedikdə, “yuxarıdan aşağı” (həyata, köhnə biliklərə əsaslanan) və “aşağıdan yuxarı” (fonetika, qrammatika və leksikanın tədrisi) nəzərdə tutulur. Tapşırıqlar dil baxımından tələbələrin dərk edə biləcəyi səviyyədə, cəlbədicə və eyni zamanda onlarda maraq oyadacaq şəkildə olmalıdır.<sup>1</sup>

İkinci fəslin növbəti yarım fəslə *“Problemlə bağlı nəzəri fikir və yanaşmaların metodik təhlili”* adlanır. Bu fəsildə qeyd olunur ki, xarici dili duymadan, ona aludə olmadan bu dilə yiyələnmək, özününkü etmək qeyri-mümkündür. Bu bölmədə dünyanın qabaqcıl ölkələrinin yazarlarından dilin tədrisi metodikası ilə bağlı fikirləri, müasir qrammatist və metodistlərin təklif və iradları kifayət qədər geniş sayda göstərilmişdir. Burada ənənəvi metodlarla yanaşı, bir çox interaktiv metodlar təhlil edilərək dissertasiya işində geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Savadlı nitqə yiyələnmək üçün qrammatikanın tədrisinin vacibliyi dissertasiya işində nümunələrdə göstərilmişdir. Kanadada aparılan təcrübələrdən məlum olmuşdur ki, qrammatika tədris olunmayan siniflərdə tələblərə cavab verə bilən mükəmməl dil əldə etmək mümkün deyil, əksinə belə siniflərdə “pidcin” (xüsusi dil növü-etnik qruplar arasında işlənən dil; dogma dil hesab olunmayan halda; əgər əlaqədə iki dil mövcuddursa bir dilin leksikası, digərinin qrammatikası işlənir) dili yaranır və inkişaf edir.<sup>2</sup> Ənənəvi tədris dedikdə, bir çox müxtəlif fikirlər bizi əhatə edir, adətən, ilk ağılımıza gələn “təbəşir və söhbət” sözləri olur, başqa sözlə desək, müəllim vaxtın çox hissəsini lövhədə yazmağa, nə isə izah etməyə sərf edir, sanki biliyi qrupa ötürür. Müəllimin izahatından sonra tələbələr adətən, materialı başa düşüb-düşmədiklərini yoxlamaq üçün test-tapşırıqlar yerinə yetirirlər. Dərs müddətində müəllim tələbələrin yeni bilikləri necə anladıqlarını kontrol edir. Dərsdə müəllim daha çox nitq söylədiyindən qrupda fəal şəxs hesab olunur. Tələbələr isə yalnız qulaq asmaq, diqqətlərini toplamaq, bəzən qeydlər aparmaqla dərs prosesində iştirak etmiş olurlar. Onlar hazır material əldə edir və onu eyni şəkildə digər dərslərdə müəllimə çatdırırlar. Bu prosesi ingilislər “jug and mug” (səhəng və cam) adlandırırlar, yəni müəllim sanki beynə biliyi tökür.

---

<sup>1</sup>Stanovich K.E. Toward an interactive-compensatory model of individual differences in the development of reading fluency-Reading Research Quarterly New York: Academic Press, 1980, p. 35.

<sup>2</sup>Nunan D. Practical English Language Teaching. New York: Mc Graw Hill, 2003, p. 158.

Uzun və yorucu izahatların dil öyrənmə prosesində lazımsız olduğu nəzərə çarpır. Bəzi müəllimlər elə hesab edirlər ki, təqdimata vaxtı çox ayırmaqla qrammatikanı daha geniş izah etmiş olacaqlar.

Tələbələr kompüter proqramlarından istifadə edərək keçirilmiş dərsləri təkmilləşdirə bilirlər. Müəyyən mövzu əhatəsində tərtib olunmuş proqramlar tələbələri dinləmə, yazı, ünsiyyət və oxu vərdisləri ilə işləməyə cəlb edir. O, əlavə tədris vasitəsi rolunu oynayır, yəni təkmilləşməyə yardımçı üsuldur. Lakin təkcə kompüter proqramlarından istifadə edərək ali səviyyədə dil bilmək fikri çox yanlışdır. Belə vasitə ilə yalnız elementar səviyyənin tələblərini ödəmək olar. İnternetdə açılmış bir çox maraqlı saytlar vardır ki, bu saytlar tələbələrə əlavə vəsait kimi yardımçı ola bilər. Bunlardan ən tanınmışları - “Englishtown, Global English” saytlarıdır.<sup>1</sup> Bu saytlar qavrama vərdislərini inkişaf etdirmək üçün təşkil edilmişdir. Müəllim tələbəyə tədrisi müxtəlif üsullarla reallaşdırmaq yollarını göstərə bilər, ən vacibi isə onlara faydalı olan üsulların təqdim edilməsidir. J.Morley öz əsərində müəllimi “dil kreslosu, informasiya gəzdirən, vaxtaşırı modelləri təqdim edən, yüksək standartda uyğun təlimi təşkil edən, geniş imkanlara malik və tələbələri ruhlandıran bir şəxs” adlandırmışdır.<sup>2</sup>

Tələbələrin uğurlarını qiymətləndirmək ən vacib məsələlərdəndir. Dissertasiyada göstərilir ki, ali məktəb tələbələri üçün, xüsusilə internet həm dərstdə, həm də dərstdən kənar yerinə yetiriləcək fəaliyyətlərdə ən vacib bir vasitəçi rolunu oynamalıdır.

Müəllim tələbələrin elektron poçtlarına evdə yerinə yetiriləcək tapşırıqları göndərə də bilər. Bu zaman onlar yenidən araşdırmaya cəlb olunurlar.

II fəslin üçüncü yarım fəslə “*Eksperimental tədris və onun nəticələri*” adlanır. Burada eksperimentlə bağlı məsələlər ətraflı şərh edilmiş, alınan nəticələr əsaslandırılmışdır.

Eksperiment 2011/2012; 2012/2013-cü tədris illərində Azərbaycan Dillər Universitetinin 1 və 2-ci kurslarında həyata keçirilmişdir. Eksperimental tədris 113, 114 və 233, 237-ci qruplarda yerinə yetirilmişdir. Eksperimental tədris mərhələli şəkildə təşkil edilmiş və iki mərhələdən ibarət olmuşdur.

---

<sup>1</sup><http://www.globalenglish.com>

<sup>2</sup>Morley J. (Ed.). Pronunciation pedagogy and theory: New views, new directions. Alexandria, VA: TESOL, 1994, p. 89

I mərhələ – Təsdiqedicə eksperiment – 2011/2012-ci tədris ilində, II mərhələ – Eksperimental tədris – 2012/2013-cü tədris ilində keçirilmişdir.

Təsdiqedicə eksperimentin keçirilməsində əsas məqsəd ənənəvi üsullarla tədris edilən qrammatik materialların dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələri tərəfindən mənimsənilməsi səviyyəsini müəyyənləşdirməkdən ibarət idi. İngilis dilinin zaman formalarının mənimsənilməsi səviyyəsini müəyyənləşdirmək məqsədilə tələbələrə aşağıdakı tapşırıqların yerinə yetirilməsi təklif edilirdi:

1. zaman formalarının yaradıcı nitq prosesində istifadə etmək bacarığının formalaşdırılması səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün tələbələrə yaradıcı xarakterli tapşırıqlar verilir;

2. ingilis dilinin zaman formalarının yaradıcı nitq fəaliyyətindən kənar şəraitdə, yəni kommunikasiyadan kənar istifadə etmək bacarığının formalaşdırılması səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün tələbələrə bir sıra yazılı tapşırıqlar yerinə yetirmək təklif edilirdi.

Təsdiqedicə eksperiment dissertant tərəfindən təşkil edilmiş və keçirilmişdir. Eksperiment nəticəsində əldə edilmiş nəticələr dissertant tərəfindən təhlil edilmişdir. I növ tapşırıqların yerinə yetirilməsinin nəticələri 2.1 sayılı cədvəldə göstərilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yerinə yetirilən tapşırıqlar, əsasən, iki göstərici üzrə təhlil edilmişdir. I-müvafiqlik göstəricisi, II-keyfiyyət göstəricisi

Cədvəl 2.1

| Tələbələrin sayı       | Zaman formalarının potensial sayı | İstifadə edilmənin ümumi sayı | Zaman formalarından istifadənin ümumi sayı | Zaman formalarından düzgün şəkildə istifadə etmə |
|------------------------|-----------------------------------|-------------------------------|--------------------------------------------|--------------------------------------------------|
| 66                     | 32                                | 135                           | 41                                         | 33                                               |
| Müvafiqlik göstəricisi | 41/135- 34,1%                     |                               |                                            |                                                  |
| Düzgünlük göstəricisi  | 33/41-70,2%                       |                               |                                            |                                                  |
| Ümumi göstərici        | 50,9%                             |                               |                                            |                                                  |

I tapşırıqın yerinə yetirilməsinin nəticələri yaradıcı nitq prosesində zaman formalarından istifadə etmənin lazımı səviyyədə olmamasını göstə-

rir. Belə ki müvafıqlıq göstəricisi cəmi 34,1%; düzgünlük göstəricisi isə 70,2% təşkil etmişdir. Bu cür vəziyyət onu göstərir ki, dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələrində zaman formalarından istifadə etmək bacarığı proqram tələblərinə uyğun səviyyədə inkişaf etdirilməmişdir. Bu da öz növbəsində ingilis dilinin zaman formalarının tədrisində ciddi problemlərin olduğundan xəbər verir. II növ tapşırığın yerinə yetirilməsinin nəticələri 2.2 sayılı cədvəldə əks etdirilmişdir.

Cədvəl 2.2

| Tələbələrin sayı       | Zaman formalarından istifadə potensialının sayı | Zaman formalarından istifadə edilməsinin ümumi sayı | Düzgün şəkildə istifadə edilmiş zaman formaları |
|------------------------|-------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|-------------------------------------------------|
| 66                     | 231                                             | 145                                                 | 103                                             |
| Müvafıqlıq göstəricisi | 145/231-62,6%                                   |                                                     |                                                 |
| Düzgünlük göstəricisi  | 103/145-69,3%                                   |                                                     |                                                 |
| Ümumi göstərici        | 65,9%                                           |                                                     |                                                 |

II tapşırığın yerinə yetirilməsinin nəticələri aşağı kurs tələbələrində zaman formalarından istifadə edilməsinin ümumi göstəricisinin kifayət qədər yüksək olmadığını sübut edir. Belə ki müvafıqlıq göstəricisi 62,6%; düzgünlük göstəricisi 69,3% təşkil etmişdir. Bu cür vəziyyət tədris edilən ingilis dilində və tələbələrin ana dili olan Azərbaycan dilində zaman formalarının arasındakı fərqlərin mövcudluğu ilə izah edilə bilər. Bu da onu ana dilinin təsiri altında baş verən çoxsaylı interferensiya hallarına gətirib çıxarır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dillərarası, yəni ana dilinin təsiri altında baş verən interferensiya halları ilə bərabər tələbələrin həm şifahi, həm də yazılı cavablarında çoxsaylı dildaxili interferensiya halları da müşahidə edilir.

Dissertasiyada göstərilir ki, yazılı və şifahi formada yerinə yetirilmiş tapşırıqların nəticələrini təhlil edərkən yaradıcı xarakterli tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı tələbələrin etdiyi səhvlərin həm sayca, həm də keyfiyyət göstəricisi baxımından daha çox olması onlarda kommunikativ vərdişlərin tələb edilən səviyyədə olmamasından xəbər verir. Lakin yazılı nitqdə tələbələrin etdikləri səhvlərin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından təhlili burada da ciddi problemlərin olduğunu göstərir. Bu da

dil və nitq qrammatik vərdişləri arasında olan qarşılıqlı əlaqənin mövcudluğu və onların bir-birindən asılı olduğu haqqında metodik konsepsiyanın düzgün olduğunu bir daha sübut edir. Təsdiqedic eksperimentin nəticələrinin təhlili onu deməyə əsas verir ki, dil fakültələrinin aşağı kurslarında təhsil alan azərbaycanlı tələbələrdə ingilis dilində zaman formalarından istifadə etmək bacarığının səviyyəsi, proqram tələblərinə cavab vermir. Müqayisə edilən iki dildə ixtisas dili kimi tədris edilən ingilis dili və tələbələrin ana dili olan Azərbaycan dilində zaman formaları sistemləri arasında mühüm fərqlərin mövcudluğu problemi mürəkkəb edən və çətinləşdirən ən önəmli amillərdən biridir. Məhz bu səbəbdən ingilis dilinin zaman sistemi öyrəncilərin rast gələ biləcəyi problem və çətinlikləri nəzərə almaqla işlənib hazırlanmalıdır. Əsas məqsəd dillərarası və dildaxili interferensiya hallarının qarşısının alınması və bu cür hallar baş verərsə, onların aradan qaldırılmasından ibarətdir. Məlum olduğu kimi, qloballaşma dövründə hər hansı bir dilin mənimsənilməsində əsas tələb tədris edilən dildən ünsiyyət məqsədilə istifadə etmək qabiliyyətinə yiyələnməkdir. Kommunikativ yanaşma dövrün tələblərinə cavab verən və qoyulan məqsəddə nail olmaq üçün imkanlar yaradan yeganə üsuldur.

Eksperimental tədris başa çatdıqdan sonra həm eksperimental, həm də kontrol qruplarda testlər keçirilmişdir. Testlərin keçirilməsində əsas məqsəd I kurs tələbələrində ingilis dilinin zaman formalarının mənimsənilməsi səviyyəsini müəyyənləşdirmək idi. Həmin səviyyənin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə testlərin nəticələri keyfiyyət və kəmiyyət göstəriciləri üzrə təhlil edildi. Eksperimental qruplarda keçirilən testlərin nəticələri kontrol qruplarda keçirilən testlərin nəticələri ilə müqayisə edildi.

Əldə etdiyimiz nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

müqayisəli təhlil yolu ilə əldə edilmiş nəticələr ingilis dilinin zaman formalarının tədrisinin dissertasiya işində təklif etdiyimiz metodik model əsasında təşkil edilmiş eksperimental qruplarda həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət göstəriciləri üzrə müəyyən edilmiş mənimsəmə səviyyəsi zaman formalarının tədrisinin ənənəvi üsullardan istifadə etməklə həyata keçirilmiş kontrol qruplara nisbətə müvafiq göstəricilərin daha yüksək olduğunu göstərir. Bu da təklif etdiyimiz metodik modelin, çalışma və tapşırıq sisteminin səmərəliliyini sübut edir;

qeyd etmək lazımdır ki, keçirilmiş təsdiqedic eksperimentin təhlili ingilis dili fakültələrində təhsil alan II kurs tələbələrində ingilis dilinin zaman formalarının mənimsənilməsi səviyyəsinin tələb edilən səviyyədə

olmadığını göstərdi. Eksperiment nəticəsində alınan və cədvəllərdə göstərilən rəqəmlər bunu tam şəkildə təsdiq edir;

mövcud vəziyyət dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə ingilis dilinin zaman formalarının funksional təliminə yönəldilmiş metodik modelin və ingilis dilinin zaman formalarının funksional yönümlü təlimi üçün nəzərdə tutulmuş tapşırıq və çalışmalar sisteminin işlənilib hazırlanmasının zəruri olduğunu sübut etdi;

işlənilib hazırlanmış metodik modelin səmərəliliyini yoxlamaq məqsədilə eksperimental tədrisin II mərhələsi keçirildi. Eksperimentin II mərhələsi 2012/2013-cü tədris ilində həyata keçirilmişdir. Eksperimentin keçirilməsinə bu mərhələdə ingilis dili fakültəsində təhsil alan I kurs tələbələri cəlb edilmişdir. Eksperimentin keçirilməsində 113, 114-cü qrupun tələbələri iştirak etmişdir. Onlardan iki yarımqrup eksperimental, digər ikisi isə kontrol qrupları idi. Eksperimental qruplarda dərslər işləyib hazırladığımız metodik model və təklif etdiyimiz tapşırıq və çalışmalar sistemini istifadə etməklə, kontrol qruplarında isə dərslər ənənəvi üsullardan istifadə etməklə həyata keçirildi;

Azərbaycan Dillər Universitetində ingilis dilinin tədrisi prosesində istifadə edilən dərslik və dərs vəsaitləri zaman formalarının funksional tədrisi üçün kifayət qədər imkan yarada bilmir və proqram tələblərinə tam şəkildə cavab vermir;

mövcud dərslik və dərs vəsaitlərində olan tapşırıq və çalışmalar həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından tələbələrdə ingilis dilinin zaman formalarının tələb edilən səviyyədə istifadə etmək bacarığının inkişaf etdirilməsini təmin edə bilmir;

mövcud dərslik və dərs vəsaitlərində təqdim edilən çalışma və tapşırıqlar azərbaycanlı tələbələrin rast gələ biləcəyi problem və çətinlikləri tam şəkildə nəzərə almadığından, dillərarası interferensiya hallarının qarşısının alınmasını tələb edilən səviyyədə təmin edə bilmir;

ingilis dilinin zaman formalarının təliminə yönəldilmiş tapşırıq və çalışmaların əksəriyyəti dil və şərti kommunikativ xarakterli olduğundan tələbələrdə zaman formalarının kommunikasiya prosesində adekvat şəkildə istifadə etmək bacarığının günün tələbləri səviyyəsində formalaşmasını təmin edə bilmir;

dərslik və dərs vəsaitlərində təqdim edilən mətnlərin metodik təhlili onların çox vaxt formal xarakter daşdığını, tələbələr üçün maraqsız olduğunu, azərbaycanlı tələbələrin milli-mədəni mənsubiyyətini nəzərə almadıqlarını, onların yaş və intellektual səviyyələrinə diqqət yetirmə-diklərini sübut edir;

İngilis dilinin zaman formalarının öyrədilməsinə yönəldilmiş materiallar autentik olmalı, məzmun baxımından tələbələr üçün maraqlı olmalı, onlarda motivasiya yaratmalı, dilin, o cümlədən, qrammatik materialların öyrənilməsində həvəs oyatmalıdır;

dil fakültələri tələbələrinə ingilis dili zaman formalarının funksional təliminə yönəlmiş iş məqsədyönlü, sistemli, mərhələli şəkildə təşkil edilməlidir;

İngilis dilinin zaman formalarının funksional təliminə yönəldilmiş mətnlər, xarici dildə tədris edilən çalışma və tapşırıqlar tələbələrin kommunikativ fəaliyyəti prosesinə fəal iştirakçı qismində cəlb edilməsini, mənimsənilmiş qrammatik strukturların yaradıcı şəkildə istifadə edilməsini təmin etməlidir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. İndiki qeyri-müəyyən zaman formasının kontekst vasitəsilə öyrədilməsinin bəzi yolları // Elmi əsərlər. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu, 2009, № 1, s. 69-73

2. İngilis dilinin qrammatikasının tədrisi zamanı dil universitetlərinin rast gəldikləri bəzi çətinliklər // Elmi xəbərlər. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2009, № 2, s. 178-184

3. Создание благоприятной психологической среды при обучении формам времени на английском языке // Intellect. International periodical scientific journal. Тбилиси, 2009, № 3, с. 183-184

4. Лингвистические проблемы обучения временным формам английского языка в языковом вузе // Вестник Университета Российской академии образования, М., 2009, № 5, с. 61-64

5. Some essential ways of teaching the differences between past simple and present perfect tense forms // Pedaqoji Universitetin Xəbərləri. Bakı: ADPU, 2009, № 6, s. 190-198

6. Azerbaijan Fairy Tales: Metodik vəsait. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2009, 24 s.

7. Jalil Mammadquluzadeh Stories: Metodik vəsait. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2009, 35 s.

8. Azərbaycan və İngilis dillərində feilin zaman formasının tədris prosesində müqayisəli təhlili // Azərbaycan məktəbi. Bakı: 2010, № 2, s. 45-51

9. İngilis dilinin gələcək davamedici zaman formasının fəal interaktiv təlim üsulları ilə aşağı kurs tələbələrinə təqdimatı yolları // Məruzələr.

Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2010, № 2, s.180-187

10. Let's talk, laugh and consider: Metodik vəsait. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2010, 22 s.

11. Fitne: Metodik vəsait. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2010, 12 s.

12. İngilis dilinin qrammatikasının tədrisində funksionallıq // Elmi əsərlər. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu, 2011, № 4, s. 164-169

13. Ali məktəblərin aşağı kurslarında ingilis dilinin zaman formalarının tədrisində İKT-dən istifadə / Tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinin pedaqoji-psixoloji problemləri” mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. Naxçıvan, 2011, s. 130

14. İngilis dilinin zaman formalarının tədrisində dinləmə və nitq fəaliyyətlərinin rolu // Elmi əsərlər. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu, 2012, № 1, s. 99-102

15. İngilis dilinin xarici dil kimi tədrisi zamanı dərsləklərin rolu // Elmi xəbərlər. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2012, № 2, s. 342-349

16. Xarici dilin tədrisində ana dilinin rolu // Elmi əsərlər. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu, 2012, № 3, s. 74-77

17. İngilis dili dərslərində motivasiya problemi // Elmi əsərlər. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu, 2013, № 1, s. 21-27

18. İngilis dilinin qrammatikasının mətn daxilində tədrisi / Ümummilli lider H.Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2013, s. 248-249

19. Heydər Əliyev və zəngin mədəniyyətə, qədim tarixə malik ölkə // Elmi əsərlər, Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu, 2013, № 3, s. 23-26

20. İngilis dilində “should have done” qrammatik qaydasının situasiyada təqdimatı təcrübəsindən / “Tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinin pedaqoji-psixoloji problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Naxçıvan, 2013, 6 dekabr, s. 56-57.

## ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ ВРЕМЕННЫМ ФОРМАМ ГЛАГОЛА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ НА МЛАДШИХ КУРСАХ ЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ

### Резюме

Данная диссертационная работа посвящена разработке эффективных путей функционального обучения временным формам английского языка на младших курсах языковых факультетов.

В работе рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются студенты-азербайджанцы в процессе изучения временных форм английского языка, разрабатываются пути их решения. Научная работа состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновываются актуальность и новизна работы, определяются объект и предмет исследования, подчеркивается теоретическое и практическое значение работы, перечисляются положения, выносимые на защиту, даются сведения об апробации и структуре диссертации.

Первая глава диссертации – «Теоретические основы обучения временным формам английского языка на младших курсах факультетов иностранного языка». В этой главе исследуются лингвистические и психологические предпосылки оптимизации процесса обучения временным формам английского языка студентов, обучающихся на младших курсах азербайджанского языкового вуза. На основе рассмотрения теоретических основ была разработана типология трудностей, с которыми сталкиваются студенты-азербайджанцы.

Вторая глава – «Эффективные пути функционального обучения студентов языкового вуза временным формам английского языка» – посвящена рассмотрению принципов, лежащих в основе создания системы упражнений, направленных на оптимизацию процесса обучения временным формам английского языка студентов младших курсов. Результаты экспериментального обучения убедительно свидетельствуют об эффективности предлагаемого метода.

В заключении обобщаются основные положения диссертации и делаются основные выводы.

FUNCTIONAL TEACHING OF THE ENGLISH TENSE FORMS  
TO THE PRE-INTERMEDIATE STUDENTS OF THE LANGUAGE  
FACULTIES

Summary

The thesis explores the effective ways of functional teaching of the English tense forms to pre-intermediate level students of language universities. It is worked out a theoretical framework for a system of activities aimed at functional teaching of the English tense forms to pre-intermediate level language university students. A more fruitful approach to teaching the tense forms of the target language is based on taking into account all the linguistic and psychological difficulties as well as similarities and differences between the tense forms in the target language and the learners' native language.

The whole system of purposeful and gradual work to be applied in functional teaching of the English tense forms has been suggested on the basis of the theoretical survey, and more effective ways of teaching were investigated scientifically and experimentally.

The experiment carried out confirmed efficiency and advisability of system of functional teaching of the English tense forms to Azerbaijani students.

The thesis consists of an introduction, two chapters, a conclusion and a list of literature consisting of 171 names.

Introduction substantiates choice and urgency of the theme, determines aims and purposes, methods of investigation, and specifies theoretical and practical significance of the thesis.

Chapter one – “Theoretical framework for teaching the English tense forms to pre-intermediate students” – deals with the linguistic aspects of teaching the English tense forms to pre-intermediate students, as well as psychological basis of typology of difficulties experienced by Azerbaijani students.

Chapter two – “Effective ways of functional teaching of the English tense forms to university students – is concerned with working out solid principles and more productive ways of teaching the English tense forms to Azerbaijani students. The results of the experimental check-up of the worked out system show considerable advantage of the method suggested by the author as compared with a traditional one. The basic results of the research are summarized in the conclusion.

---

Çapa imzalanıb: 14.10.2015.  
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

**«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi**  
Bakı, Rəsul Rza küç., 125  
tel./fəks 596 21 44  
e-mail: *mutarjim@mail.ru*





МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ  
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ  
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

КЕНУЛЬ ЯШАР ГЫЗЫ ИСКЕНДЕРОВА

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ ВРЕМЕННЫМ ФОРМАМ  
ГЛАГОЛА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ НА МЛАДШИХ КУРСАХ  
ФАКУЛЬТЕТОВ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

5801.01 – Теория и методика обучения и воспитания  
(методика преподавания английского языка)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени  
доктора философии по педагогике

Баку – 2015